

УДК [378:147:37.011.3-051]:39

РОБОТА З МОРАЛЬНИМИ ДИЛЕМАМИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

К. А. Юр'єва, О. В. Новіков, Т. М. Ячина

WORK WITH MORAL DILEMMAS IN THE PROCESS OF THE FUTURE TEACHERS' INTERCULTURAL COMPETENCE FORMING

К. А. Yuryeva, O. V. Novikov, T. M. Yachyna

Висвітлено реалізацію методу роботи з моральними дилемами (напрацювання учасників проекту «Джерела толерантності» та авторів-упорядників навчально-методичного посібник «Полікультуріка: як організувати виховання міжкультурної толерантності у школі та позашкільній діяльності» А. Ленчовської, К. Крейдерман, М. Грінберга та ін.) під час вивчення курсів порівняльного народознавства та порівняльної етнопедагогіки, спрямовану насамперед на розвиток особистісного складника міжкультурної компетентності майбутніх учителів і вихователів.

Розкрито особливості використання низки моральних дилем (Дилема Хельги, «Добрі сусіди», «Вимерле село», «Не хочу брати в цьому участь») у навчальному процесі педагогічного вишу. Підкреслено, що метою роботи з моральними дилемами є вплив на емоційно-ціннісну сферу особистості студентів через показ жахливих наслідків культивування в масовій свідомості етнічних забобонів, етноцентризму, расизму, шовінізму, що призвело в ХХ ст. до низки трагедій цілих народів. Схарактеризовано хід експериментального використання моральних дилем як одного із засобів подолання етнічних стереотипів і формування міжкультурної толерантності майбутніх педагогів.

В експериментальній групі Е₃, де було впроваджено роботу з моральними дилемами, позитивна динаміка щодо особистісного складника виявлена на рівні 55,3% для достатнього рівня (41,6% в групі Е₁, 49,7% в групі Е₂, 18,8% в контрольній групі К₃) і 5,5% для випереджувального рівня (1,8% в групі Е₁, 4,3% в групі Е₂, 1,5% в групі К₃). Результати педагогічного експерименту дають всі підстави стверджувати, що робота з моральними дилемами, сприяє розвитку особистісного складника міжкультурної компетентності майбутніх педагогів.

Ключові слова: майбутні вчителі і вихователі, готовність до професійної діяльності в умовах етнокультурного різноманіття суспільства, міжкультурна компетентність, моральні дилеми, етнічні стереотипи, експеримент.

The realization of moral dilemmas work method has been highlighted (developed works by “Tolerance Sources” project participants and authors-compilers of the scientific methodological resource book “Polyculturics: how to organise intercultural tolerance

education at school and extracurricular activity” by A. Lenchovska, K. Kreiderman, M. Grinberg and others) while studying the comparative ethnography and comparative ethnopedagogics course studies most importantly aimed at the development of the personalized component of the future teachers’ and educators’ intercultural competence.

Peculiarities of the use of a number of moral dilemmas have been revealed (Helga’s dilemma, “Good Neighbours”, “Died out village”, “Don’t want to take part in this”) in the educational process of a pedagogic university. There has been noted that the aim of the work with moral dilemmas is the influence on the emotional-value sphere of students’ personalities through demonstration of terrible consequences of cultivation of ethnic superstitions, ethnic centrism, racism, chauvinism in the collective consciousness which lead to a number of tragedies of whole peoples in the XX century. There has been characterized the flow of the experimental use of moral dilemmas as one of the means to overcome ethnic stereotypes and to form intercultural tolerance of future pedagogues.

In the experimental group E₃, where there was introduced the work with moral dilemmas, the positive dynamics was revealed at the level of 55.3% for the satisfactory level (41.6% in the group E₁, 49.7% in the group E₂, 18.8% in the control group K₃) and 5.5% for the advanced level (1.8% in the group E₁, 4.3% in the group E₂, 1.5% in the control group K₃). The results of the pedagogical experiment give all the reasons to state that the works with moral dilemmas facilitate the personalised component development of the future teachers’ intercultural competence.

Key words: future teachers and educators, readiness for professional activity in the conditions of ethnic cultural diversity of the society, intercultural competence, moral dilemmas, training, experiment.

Вступ. Затверджена в 2015 р. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді ґрунтується на визнанні того, що в Україні складається єдина українська політична нація, та виходить з ідеї об’єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток. А тому вкрай важливо забезпечити усвідомлення учнями культурної різноманітності, толерантне ставлення до інших культурних цінностей, розуміння історичних витоків регіональних та національно-мовних особливостей України.

Концепція передбачає низку принципів, на яких має вибудовуватися національно-патріотичне виховання. Серед таких: *принцип національної спрямованості*, що передбачає формування поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; *принцип полікультурності*, який передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах,

спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської.

Виконати це актуальне соціальне замовлення спроможний лише вчитель, який сам здатний до ефективної професійної діяльності в умовах етнокультурно строкатого соціуму.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У педагогічній науці та освітянській практиці досить детально й різнобічно розробленими є проблеми міжкультурної / полікультурної / багатокультурної тощо освіти. Натомість підготовка педагогічних кадрів до здійснення цього безумовно важливого напрямку освітньо-виховної роботи не знайшла вичерпного висвітлення в наукових дослідженнях.

У своїх пошуках спираємося на напрацювання українських і зарубіжних учених і педагогів-практиків, які розкрили теоретико-методологічні та психолого-педагогічні засади формування міжкультурної компетентності вчителя, його підготовки до професійної діяльності в умовах етнокультурно розмаїтого суспільства: Л. Волик (2005), В. Гриньова (2015), О. Гуренко (2005), С. Радул (2014), Н. Самойленко (2013), Г. Солдатова й А. Макаруч (2006), Є. Чорний (Чёрный, 2010), V. Bedeković (2011), D. Bender-Szymanski (2013), N. Hrvatić i E. Piršl (2007), A. Lanfranchi (2013) та ін.

Однак, по-перше, аналіз професіограм, чинних освітньо-професійних програм, навчальних планів і програм навчальних дисциплін педагогічних вишів і закладів післядипломної педагогічної освіти України дає підстави для висновку, що сьогодні відсутні системні спроби вирішення проблеми підготовки педагогічних кадрів до роботи в умовах етнокультурного розмаїття сучасного суспільства. По-друге, більшість науковців традиційно залишаються в межах розробки змісту полікультурної освіти, розширення полікультурної обізнаності особистості, формування полікультурної/міжкультурної компетентності учня/студента (Юр'єва, 2016, с. 119).

Нами розкрито суть поняття «міжкультурна компетентність учителя» (Юр'єва, Тіщенко, 2014), виявлено структуру міжкультурної компетентності (Юр'єва, 2009b; Юр'єва, Тіщенко, 2014), досліджено шляхи й умови її формування (Юр'єва, 2004, 2009a). Структуру міжкультурної компетентності розглядаємо як систему у складі трьох складників: особистісного (толерантність до проявів інокультурності,

спрямованість на толерантну взаємодію з представниками інших етнічних культур, прагнення до самовизначення у сфері міжкультурної комунікації, етнокультурна спрямованість особистості), когнітивного (знання про історію, побут, матеріальну, духовну та соціо-нормативну культуру різних народів, а також знання основних нормативних документів, що регламентують здійснення міжкультурної освіти в Україні), діяльнісного (уміння працювати з багатокультурним дитячим колективом та індивідуально – з дітьми-представниками різних етносів, співпрацювати з багатокультурним соціальним оточенням).

На основі даних проведеного двоетапного пілотного дослідження готовності вчителів до професійної діяльності в умовах етнокультурного різноманіття сучасного суспільства (2002–2003 рр. – анкетування вчителів початкових класів м. Харків і Харківської області (загалом 1020 осіб); 2008–2009 рр. – учителів початкових класів шкіл м. Харків, Харківської області, Закарпаття і м. Миколаїв (640 осіб)) виявлено, що відсутність у вчителів зазначеної готовності найчастіше зумовлено небажанням визнавати необхідність урахувувати факт етнокультурної неоднорідності контингенту учнів і використовувати це різноманіття як цінний освітній ресурс. Водночас, за наявності зацікавленості педагогів у здійсненні міжкультурної освіти дітей, на перше місце серед чинників, що перешкоджають досягненню успіху, виступає відсутність необхідних знань і специфічних педагогічних умінь. Зроблено висновок, що підготовка вчителів до професійної діяльності в умовах етнокультурного різноманіття суспільства має розпочинатися з формування в них спрямованості на толерантність до проявів інокультурності, на ефективну взаємодію з представниками різноманітних культур (Юр'єва, 2016, с. 38-52).

Мета статті – схарактеризувати завдання, методи і прийоми, розкрити зміст роботи з моральними дилемами в процесі формування міжкультурної компетентності майбутніх учителів і вихователів, їх підготовки до професійної діяльності в умовах етнокультурного різноманіття сучасного суспільства на засадах порівняльного народознавства.

Виклад основного матеріалу. Визнання пріоритету особистісного складника в структурі міжкультурної компетентності педагога зумовило пошук організаційних форм, методів і прийомів освітньої роботи, які сприяють його розвитку, зокрема, завдяки впливові на емоційну сферу студента.

Благодатний ґрунт для цілеспрямованої роботи з розвитку особистісного складника міжкультурної компетентності майбутніх педагогів надають теми, пов'язані з міжкультурними контактами, міжкультурним сприйняттям, етнічними стереотипами. Саме під час опанування студентами цих тем і було введено роботу з моральними дилемами.

Запропонована нами методика роботи передбачала підсилення емоційного впливу занять з порівняльного народознавства та порівняльної етнопедагогіки застосуванням вправ, пов'язаних із необхідністю робити моральний вибір у ситуаціях міжкультурних контактів – моральних дилем.

У процесі експериментального навчання робота з моральними дилемами виконувала декілька завдань:

- привертала увагу студентів до трагедій цілих народів (геноцид вірмен в Османській імперії 1914–1915 рр., Голодомор, Холокост, депортація кримських татар, німців, вірмен, болгар і греків, етнічні читки тощо);

- наочно демонструвала негативну природу та небезпеку етнічних стереотипів, упереджень, забобонів;

- сприяла поглибленому усвідомленню поняття морального вибору;

- сприяла розвитку ставлення студентів до проблем міжетнічних, міжкультурних стосунків як особистісно значущих тощо.

До арсеналу методів формування міжкультурної компетентності було додано роботу з моральними дилемами, розробленими й апробованими учасниками проекту «Джерела толерантності» та наведеними в навчально-методичному посібнику «Полікультуріка: як організувати виховання міжкультурної толерантності у школі та позашкільній діяльності»: дилема Хельги, «Добрі сусіди», «Вимерле село», «Не хочу брати в цьому участь», в основу яких покладено реальні життєві ситуації, пов'язані з великими трагедіями ХХ століття (Ленчовська, Крейдерман, Грінберг, 2010, с. 22–27). Рішення звернутися до моральних дилем було продиктовано необхідністю підкреслити жахливі наслідки культивування в масовій свідомості етнічних забобонів, етноцентризму, расизму, шовінізму, що призвело в ХХ ст. до низки трагедій цілих народів. Коротко розкриємо методику такої роботи.

Упорядники посібника «Полікультуріка» попереджають про небезпеку, з одного боку, накопичення цифр і сухих статистичних даних, з другого, надмірно пафосного представлення теми. Натомість вони радять

«акцентувати на соціально-психологічних особливостях переходу від міжнаціональних стереотипів до дискримінації державою і насильства за ознакою належності до етносу або релігійної групи» (Ленчовська та ін., 2010, с. 19). А. Ленчовська, К. Крейдерман і М. Грінберг пропонують підхід людського виміру, коли через особисті історії, співпереживання конкретній людині досягається справжнє глибоке розуміння трагедії (Ленчовська та ін., 2010, с. 19). На їхню слушну думку, у роботі з моральними дилемами «важливо співвіднести ролі жертв, злочинців, сторонніх спостерігачів у різних трагедіях та обговорити поняття громадянської позиції, взаємодопомоги, людяності» (Ленчовська та ін., 2010, с. 19).

До початку обговорення студентам повідомляли, що таке дилема. За визначенням Великого тлумачного словника сучасної української мови, це «необхідність вибору між двома (звичайно небажаними або важко здійсненними) можливостями» (Бусел, 2009, с. 295). Акцент робили на тому, що обидва можливі рішення або варіанти дій є небажаними, тобто «правильного», «гарного» вибору немає.

Опрацювання дилеми Хельги розпочиналося з ознайомлення з історією Голокосту, на фоні якого розгортаються події, покладені в основу дилеми:

Хельга і Рашель вирости разом, незважаючи на те, що родина Хельги сповідувала християнство, а родина Рашель – юдаїзм. Вони були гарними подружками. Довгі роки цій відмінності в Німеччині не надавали великого значення, але після приходу до влади Гітлера ситуація змінилася. Гітлер наказав євреям носити нарукавні пов'язки із шестикіркою зіркою Давида. Він закликав своїх послідовників громити будинки євреїв і бити їх на вулиці. Зрештою їх стали заарештовувати і висилати з країни. Містом ходили чутки, що багатьох євреїв убили. Переховування євреїв, за якими полювало гестапо, за законами фашистської Німеччини було серйозним злочином.

Одного разу уночі Хельга почула стуків у двері. Відкривши їх, вона побачила Рашель, закутану в темне пальто. Рашель поверталася з гостей. Підійшовши до свого будинку, вона побачила там гестапівців. Вони вже забрали її батьків і братів.

Розуміючи, що її теж заберуть, Рашель побігла до будинку друзів.

Що ж робити Хельзі? Якщо вона не впустила Рашель, гестапівці напевно її схоплять. Хельга знала, що більшість затриманих євреїв

загинули, і вона не хотіла, щоб така ж доля спіткала її найкращу подругу. Сховавши її, Хельга порушила б закон, піддала б ризику себе і свою сім'ю. У їхньому будинку була маленька кімната на третьому поверсі, де Рашель була б у безпеці.

Після ознайомлення з текстом з'ясовувалося, що група думає про те, як Хельга повинна вчинити. Якщо у групі декілька точок зору, проводилася дискусія.

Якщо вся група вважає, що Хельга повинна сховати Рашель, пропонувалась одна з наведених нижче дилем:

– Припустіть, що до цього Хельга лише раз зустрічалася з Рашель і погано її знала. Як вона повинна була вчинити у такому разі?

– Припустіть, що батьки Хельги чули, що відбувається у дверях, і заборонили їй впускати Рашель у будинок. Як вона повинна була діяти у такому випадку?

Якщо вся група вважала, що Хельга не повинна сховати Рашель, то групі пропонували одну з нижченаведених дилем:

– Припустіть, що дехто з друзів Хельги вже переховує євреїв від гестапо. Як вона повинна вчинити тоді?

– Припустіть, що Хельга побачила гестапівців, які наближаються, і зрозуміла: якщо вона не впустить Рашель, вони негайно її вб'ють. Як вона повинна була діяти в такому разі?

Після дискусії викладач запитував студентів:

Що є головним з усього того, що поєднує друзів?

Чи має право людина ризикувати своїми рідними заради своїх друзів?

Чи має право людина ризикувати собою заради ближнього?

З погляду Рашель, як повинна була діяти Хельга?

З погляду батьків Хельги, як вона повинна вчинити?

Наступна дилема «Добрі сусіди» базується на правдивій історії, що трапилася в Бахчисараї в роки II світової війни. У роботі з дилемою використовувався прийом «займи позицію».

В аудиторії у протилежних місцях вивішувалися таблички «Виконаю безумовно» і «Не виконуватиму це прохання». Викладач пояснив, що під час розповіді студенти можуть займати як крайні позиції (безпосередньо біля табличок), так і проміжні – наближаючись до якогось із варіантів. Відстань від учасника до таблички визначала позицію учасника.

Викладач розповідав ситуацію:

«Ви отримали листа від колишньої сусідки, де вона повідомляє, що потрапила у скрутну ситуацію (втратила всі речі і гроші) та просить Вас у її колишній хатині з-під половиць (а Ви знаєте, як туди потрапити) дістати прихований мішок цукру, продати його та надіслати їй гроші».

Після першого повідомлення інформації викладач пропонував студентам зайняти місце біля таблички з варіантом поведінки, яку вони обирають. Декілька студентів розповідали про причини свого вибору.

Викладач доповнював розповідь:

«Осінь 1944 р., довкола все зруйноване війною, Ви живете в Бахчисарай, а у Вас (Ви жінка загиблого фронтовика) троє дітей, що недоїдають і хворіють. Хоча Ваша сусідка теж має маленьку доньку й також втратила чоловіка на війні».

Викладач запитував, чи ніхто не змінив позицію. Якщо такі були, у них запитували про їхні міркування. Коментарі з боку інших було заборонено.

Викладач знову доповнював історію:

«Ви майже впевнені, що й у разі виконання прохання гроші від проданого цукру навряд чи дійдуть до адресата, а іншого варіанту передати їх у Вас немає».

Викладач запитував, чи ніхто не змінив позицію. Якщо такі були, їх просили прокоментувати їхні міркування.

Викладач востаннє доповнював історію:

«Ваша сусідка перебуває в Узбекистані у спецпоселенні, куди її депортували як кримську татарку, звинувативши весь народ у зраді Батьківщини (хоча її чоловік загинув на фронті та був посмертно нагороджений орденом у 1943 р.), якщо стане відомо про Ваш вчинок, Вас та Ваших дітей скоріш за все звинуватять у співпраці зі зрадниками і заарештують».

Викладач запитував, чи ніхто зі студентів не змінив позицію. Якщо такі були, у них запитували про їхні міркування.

Група обговорювала дилему, викладач акцентував увагу на проблемі вибору та відповідальності за вибір.

Слід зауважити, що робота з моральними дилемами, які, до речі, своїми авторами були розраховані на аудиторію старших школярів, виявилась для студентів найскладнішою з усіх форм і методів навчальної діяльності, що застосовувалися в процесі експериментального навчання. Насамперед, робота була складною в морально-емоційному плані. І

описані, й інші використані моральні дилеми (Ленчовська та ін., 2010, с. 22–27) справляли на студентів гнітюче враження. Прийняття і самого рішення і тим більше його обґрунтування давалися важко. Студенти весь час намагалися позбавитися пригніченого стану, хоча б проговоривши вголос свої аргументи щодо власного рішення. Було видно, що особливо тим, хто опинявся в меншості, було вкрай необхідно або «виправдатися» в очах товаришів, або, що було рідше, демонстративно наголосити на своїй непопулярній позиції. І хоча наприкінці роботи викладач нагадував, що дилема за визначенням не має позитивного рішення, було помітно, що зміст дилем глибоко вразив студентів. Власне, це й було ключовим завданням при виборі такої форми роботи. У свідомості студентів етнічні стереотипи, забобони, шовінізм, расизм і ксенофобія назавжди мали залишитися асоційованими з важкими морально-етичними переживаннями.

Зауважимо, що методика роботи з яскраво негативно емоційно забарвленими дилемами передбачає обов'язковий вихід із навчальної ситуації, аби студенти не залишалися в емоційно пригніченому емоційному стані після закінчення заняття і не переносили його на свою подальшу діяльність.

Про результативність використання в експериментальному навчанні методу дилем свідчать дані контрольного етапу педагогічного експерименту. В експериментальних групах E_1 і E_2 робота з моральними дилемами не проводилась; методика формування міжкультурної толерантності студентів на засадах порівняльного народознавства в цих групах відрізнялась лише набором методів: у роботі з групою E_1 застосовувалися традиційні методи, у роботі з групою E_2 переважали інтерактивні, ігрові, пошукові, проектні методи. Робота з моральними дилемами проводилась лише в групі E_3 . Результати діагностування рівня сформованості особистісного складника міжкультурної компетентності майбутніх учителів і вихователів представлено на рисунку 1.

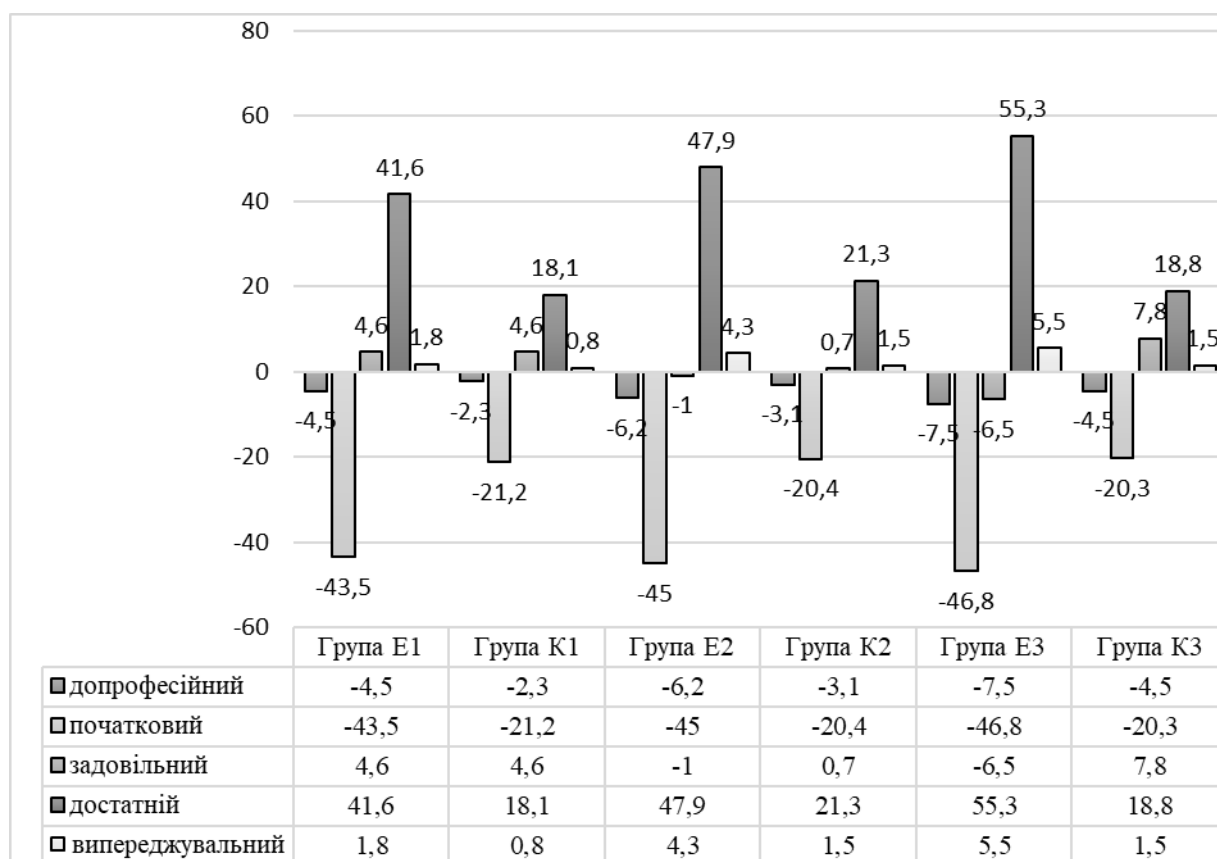

Рис. 1. Динаміка рівнів сформованості особистісного складника міжкультурної компетентності в учасників експерименту

Висновки. В експериментальній групі E₃, де було впроваджено роботу з моральними дилемами, позитивна динаміка щодо особистісного складника виявлена на рівні 55,3% для достатнього рівня (41,6% в групі E₁, 49,7% в групі E₂, 18,8% в контрольній групі K₃) і 5,5% для випереджувального рівня (1,8% в групі E₁, 4,3% в групі E₂, 1,5% в групі K₃). Результати педагогічного експерименту дають всі підстави стверджувати, що робота з моральними дилемами, сприяє розвитку особистісного складника міжкультурної компетентності майбутніх педагогів.

Перспективи подальших розвідок полягають у подальших пошуках, розробці та експериментальній перевірці методів і прийомів стимулювання розвитку особистісного складника міжкультурної компетентності майбутніх учителів і вихователів на засадах порівняльного народознавства

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бусел, В. Т. (Укл. і ред.). (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун».
- Волик, Л. В. (2005). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів*. (Дис. ... канд. пед. наук). Київ : Інститут педагогіки і психології професійної освіти НАПН України.
- Гуренко, О. І. (2005). *Формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету в умовах поліетнічного середовища*. (Дис. ... канд. пед. наук). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- Гриньова, В. М. (2015). Педагогічна культура майбутнього вчителя – організатора міжкультурної взаємодії школярів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*, 1, 130-133.
- Ленчовська, А., Крейдерман, К., Грінберг, М. (2010). *Полікультуріка: як організувати виховання міжкультурної толерантності у школі та позашкільній діяльності*. Київ : ТОВ «Майстерня книги».
- Радул, С. Г. (2014). *Формування міжкультурної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови у процесі професійної підготовки*. (Дис. ... канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.
- Самойленко, Н. Б. (2103) *Міжкультурна компетентність майбутніх фахівців гуманітарного профілю*. Київ : Рібест.
- Солдатова, Г. У., Макаруч, А. В. *Может ли «другой» стать другом? : тренинг по профилактике ксенофобии*. (2006). М. : Генезис.
- Солдатова, Г. У., Шайгерова, Л. А., Шарова, О. Д. (2000) *На пути к толерантному сознанию*. М. : Смысл.
- Чёрный, Е. В. (2010). *Психология моделирования поликультурного образования*. Симферополь : Сонат.
- Юр'єва, К. А. (2004). Деякі аспекти формування полікультурної компетентності педагога. *Імідж сучасного педагога*, 10(49), 55-57.
- Юр'єва, К. А. (2009а). Дослідження готовності вчителів початкових класів до роботи в умовах поліетнічного соціуму. *Гуманізація навчально-виховного процесу*, XLV, 145-150.
- Юр'єва, К. А. (2009б). Кваліметрична модель результативності етнопедагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 17. Теорія і практика навчання та виховання*, 13, 214-220.
- Юр'єва, К. А. (2016). *Порівняльна етнопедагогіка в професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів*. Харків : Вид. Рожко С. Г.
- Юр'єва, К. А., Тищенко, О. М. (2014). Компетенція, компетентність, міжкультурна компетентність учителя: сутність і зміст. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*, 42, 169-182. <http://oaji.net/articles/2014/982-1414764151.pdf>
- Bedeković, V. (2011). Interkulturalna kompetencija cjeloživotnog obrazovanja nastavnika. *Pedagoška istraživanja*, 8(1), 139-151.

- Bender-Szymanski, D. (2013). Interkulturelle Kompetenz bei Lehrerinnen und Lehrern aus der Sicht der empirischen Bildungsforschung. In von Auernheimer, G. (ed), *Interkulturelle Kompetenz und pädagogische Professionalität (Interkulturelle Studien)* (ss. 201-230). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hrvatić, N., Piršl, E. (2007). Interkulturalne kompetencije učitelja. In N. Babić (ur.), *Kompetencije i kompetentnost učitelja* (pp. 221–230). Osijek : Učiteljski fakultet, Ukraine : Kherson State University Kherson.
- Lanfranchi, A. (2013). Interkulturelle Kompetenz als Element pädagogischer Professionalität – Schlussfolgerungen für die Lehrerausbildung. In von Auernheimer, G. (ed), *Interkulturelle Kompetenz und pädagogische Professionalität (Interkulturelle Studien)* (ss. 231-262). VS Verlag für Sozialwissenschaften.

REFERENCES

- Busel, V. T. (Ukl. i red.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [*Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language*]. Kyiv; Irpin : VTF "Perun". [in Ukrainian]
- Volyk, L. V. (2005). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do polikulturnoho vykhovannia uchniv*. (Dys. ... kand. ped. nauk) [*Preparation of future primary school teachers for multicultural upbringing of students*. (Thesis for a Degree Candidate of Pedagogical Sciences)]. Kyiv : Instytut pedahohiky i psykholohii profesiinoї osvity NAPN Ukrainy. [in Ukrainian]
- Hurenko, O. I. (2005). *Formuvannia etnokulturnoi kompetentnosti studentiv pedahohichnoho universytetu v umovakh polietnichnoho seredovyscha*. (Dys. ... kand. ped. nauk) [*The forming of ethnic-cultural competence of Teacher's Training University's students in condition of polyethnic field*. (Thesis for a Degree Candidate of Pedagogical Sciences)]. Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody. [in Ukrainian]
- Hrynova, V. M. (2015). *Pedahohichna kultura maibutnoho vchytelia – orhanizatora mizhkulturnoi vzaiemodii shkoliariv*. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K.D. Ushynskoho* [Pedagogical culture of the future teacher - organizer of intercultural interaction of schoolchildren. *Scientific Herald of the Southern Ukrainian National Pedagogical University named after. KD Ushynskogo*], 1, 130-133. [in Ukrainian]
- Lenchovska, A., Kreiderman, K., Hrinberh, M. *Polikulturika: yak orhanizuvaty vykhovannia mizhkulturnoi tolerantnosti u shkoli ta pozashkilnii diialnosti* [Polyculture: how to organize intercultural tolerance in school and out-of-school activities]. Kyiv : TOV «Maisternia knyhy». [in Ukrainian]
- Radul, S. H. (2014). *Formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia inozemnoi movy u protsesi profesiinoї pidhotovky*. (Dys. ... kand. ped. nauk) [*Formation of intercultural competence of the future teacher of a foreign language in the process of professional training*. (Thesis for a Degree Candidate of Pedagogical Sciences)]. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny. [in Ukrainian]

- Samoilenko, N. B. (2103) *Mizhkulturna kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv humanitarnoho profiliu [Intercultural competence of future specialists in the humanitarian field]*. Kyiv : Ribest. [in Ukrainian]
- Soldatova, G. U., Makarchuk, A. V. *Mozhet li «drugoj» stat' drugom? : trening po profilaktike ksenofobii [Can the "other" become a friend? : training on the prevention of xenophobia]*. (2006). M. : Genezis. [in Russian]
- Soldatova, G. U., Shajgerova, L. A., Sharova, O. D. (2000) *Na puti k tolerantnomu soznaniyu [Towards a Tolerant Consciousness]*. M. : Smysl. [in Russian]
- Chjornyj, E. V. (2010). *Psihologija modelirovanija polikul'turnogo obrazovanija [Psychology of multicultural education modeling]*. Simferopol' : Sonat. [in Russian]
- Yuryeva, K. A. (2004). Deiaki aspekty formuvannia polikulturnoi kompetentnosti pedahoha. *Imidzh suchasnoho pedahoha [Some aspects of the formation of the multicultural competence of the teacher. The image of a modern educator]*, 10(49), 55-57. [in Ukrainian]
- Yuryeva, K. A. (2009a). Doslidzhennia hotovnosti vchyteliv pochatkovykh klasiv do roboty v umovakh polietnichnoho sotsiumu. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu [Study of the readiness of primary school teachers to work in a multi-ethnic society. Humanization of the educational process]*, XLV, 145-150. [in Ukrainian]
- Yuryeva, K. A. (2009b). Kvalimetrychna model rezultatyvnosti etnopedahohichnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Ser. 17. Teoriia i praktyka navchannia ta vykhovannia [Qualimetric model of the effectiveness of ethnopedagogical training of future teachers of elementary school. Scientific journal of NP Drahomanov NPP. Series 17. Theory and practice of teaching and education]*, 13, 214-220. [in Ukrainian]
- Yuryeva, K. A. (2016). *Porivnialna etnopedahohika v profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Comparative ethnopedagogy in the training of elementary school future teachers]*. Kharkiv : Vyd. Rozhko S. H. [in Ukrainian]
- Yuryeva, K. A., Tishchenko, O. M. (2014). Kompetentsiia, kompetentnist, mizhkulturna kompetentnist uchytelia: sutnist i zmist. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty [The sphere of competence, competence, teacher's inter-cultural competence: essence and content. Means of educational and research work]*, 42, 169-182. <http://oaji.net/articles/2014/982-1414764151.pdf> [in Ukrainian]
- Bedeković, V. (2011). Interkulturalna kompetencija cjeloživotnog obrazovanja nastavnika. *Pedagogijska istraživanja*, 8(1), 139-151.
- Bender-Szymanski, D. (2013). Interkulturelle Kompetenz bei Lehrerinnen und Lehrern aus der Sicht der empirischen Bildungsforschung. In von Auernheimer, G. (ed), *Interkulturelle Kompetenz und pädagogische Professionalität (Interkulturelle Studien)* (ss. 201-230). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hrvatić, N., Piršl, E. (2007). Interkulturalne kompetencije učitelja. In N. Babić (ur.), *Kompetencije i kompetentnost učitelja* (pp. 221–230). Osijek : Učiteljski fakultet, Ukraine : Kherson State University Kherson.
- Lanfranchi, A. (2013). Interkulturelle Kompetenz als Element pädagogischer Professionalität – Schlussfolgerungen für die Lehrerbildung. In von Auernheimer, G. (ed), *Interkulturelle Kompetenz und pädagogische Professionalität (Interkulturelle Studien)* (ss. 231-262). VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Юр'єва Катерина Анатоліївна

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри початкової, дошкільної
та професійної освіти Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
каб. 229-А, вул. Валентинівська, 2, Харків,
Україна 61168
Тел. +38(050) 50 44 089
ORCID ID 0000-0001-6403-9973
e-mail: yuryeva.ka@i.ua

Новіков Олексій Валентинович

викладач кафедри практики усного та
писемного англійського мовлення
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
каб. 303-В, вул. Валентинівська, 2, Харків,
Україна 61168
Тел. +38(050) 30 30 281
ORCID ID 0000-0003-2774-8476
e-mail: barnabynew@ukr.net

Ячина Тамара Миколаївна

практичний психолог,
член Української спілки психотерапевтів,
аспірант кафедри початкової, дошкільної
та професійної освіти Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
каб. 229-А, вул. Валентинівська, 2, Харків,
Україна 61168
телефон + 38 (050) 400-30-84
ORCID ID 0000-0003-4057-9056
e-mail: yachinatamara@gmail.com

Yuryeva Kateryna

Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Professor of Primary,
Preschool and Professional Education
Department of H. S. Skovoroda Kharkiv
National Pedagogical University
Room 229-A, 2, Valentynivska Str, Kharkiv,
Ukraine 61168
Tel. +38(050) 50 44 089
ORCID ID 0000-0001-6403-9973
e-mail: yuryeva.ka@i.ua

Novikov Oleksii

Lecturer of Practice of English Oral and
Written Speech Department of
H. S. Skovoroda Kharkiv National
Pedagogical University
Room 303-B, 2, Valentynivska Str, Kharkiv,
Ukraine 61168
Тел. +38(050) 30 30 281
ORCID ID 0000-0003-2774-8476
e-mail: barnabynew@ukr.net

Yachyna Tamara

practicing psychologist,
member of the Ukrainian Psychotherapists'
Union,
Post-graduate student of the Primary,
Preschool and Professional Education
Department of H. S. Skovoroda Kharkiv
National Pedagogical University
Room 229-A, 2 Valentynivska Str, Kharkiv
Ukraine 61168
tel. + 38 (050) 400-30-84
ORCID ID 0000-0003-4057-9056
e-mail: yachinatamara@gmail.com